

ОКТОБАРСКА РЕВОЛУЦИЈА И МЕЂУНАРОДНО УГОВОРНО ПРАВО*

Стварање, обликовање и развој међународног уговорног права у првом реду зависи од држава које најчешће као субјекти међународног права закључују међународне уговоре. Образовањем прве социјалистичке државе 1917. године, на другојачијим економским и друштвеним основама него што су биле оне на којима су засниване дотадање државе, извршене су револуционарне промене у унутрашњој политичкој структури царске руске државе. Те промене неминовно су имале последица и у међународној делатности прве социјалистичке државе. Циљ овог прилога је да укаже на утицај који је октобарска револуција извршила на једну област међународног права, а наиме, међународног уговорног права.

1. — *Октобарска револуција и међународни уговори царске Русије.* — Као први и основни задатак, по узимању власти 1917, нова совјетска влада захтевала је обуставу непријатељства и закључење мира. Да би обезбедила победу револуције у земљи и очувала њене тековине, совјетска влада, иако под неповољним условима, закључила је са Немачком и осталим централним силама сепаратан мир у Брест-Литовску 1918. Дипломатски кор у Петрограду протестује против Декрета о поништењу државних дугова и зајмова од фебруара 1918. У циљу заштите својих економских интереса, с једне стране, као и борбе против новог социјалистичког система, с друге стране, светски капиталистички кругови и више држава предузимају оружану интервенцију против нове совјетске власти или помажу контрареволуционарне снаге у земљи. Сви ови догађаји, а пре свега и сам друштвено-политички карактер изведене у свету прве социјалистичке револуције, имали су пресудан утицај на понашање и ставове прве социјалистичке државе према појединим установама тада важећег међународног права.

а) У чувеном Лењиновом Декрету о миру од 8. новембра (26. октобра) 1917. најбоље је изражена идеја Октобра и совјетске владе о међународним уговорима царске Русије, мада се историјски значај самог декрета овим не исцрпљује, с обзиром да су у њему изложена најважнија начела спољне политике прве социјалистичке државе⁽¹⁾. Лењин је истакао неодољну потребу укидања тајне дипломатије и објављивања и поништења свих тајних уговора закључених у периоду од фебруара до октобра 1917. Објављивање тајних уговора требало је да допринесе

(*) Реферат за научни скуп „Октобарска револуција и народи Југославије“, Котор, 24—28. октобар 1967.

(1) Документы внешней политики СССР, Министерство иностранных дел СССР, том I, Москва, 1959, стр. 11—14.

онемогућавању склапања уговора којима се припремају ратови и врећа суверена једнакост држава. Садржај тих тајних уговора, како се наглашава у поменутом декрету о миру, у већини случајева иде за прибављањем користи и привилегија у корист руских спахија и капиталиста, за одржавањем и прибављањем великоруских анексија, те се зато проглашавају безусловно и одмах укинутим. У прогласу совјетске владе трудбеницима муслиманима Русије и Истока од 3. децембра (20. новембра) 1917⁽²⁾, овај став је потврђен, а затим је уследила практична примена, с тим што се приступило објављивању и поништењу и уговора царске Русије закључених пре фебруара 1917. Само за 5—6 недеља после проглашења Декрета о миру издато је девет зборника тајних уговора и других докумената. Између осталих, објављени и поништени су: тајни споразум између Јапана и Русије од 3. јула 1916. о превласти у Кини; више тајних споразума између сила Антанте и Русије о подели Турске (тајни енглеско-француско-руски уговор о Цариграду и мореузима од 1915; тајни протокол о подели азијске Турске од 1916. итд.); енглеско-руски уговор о интересним сферама у Персији; тајни руско-немачки уговор о подели утицаја у балтичком рејону од 1907. итд. Циљ ових уговора био је установљење сфера утицаја, анексија туђих територија, подела плена, тржишта и извора сировина итд. Они су се тицали обично трећих држава, склапани су без њиховог знања и против њихових интереса, а с циљем диктата према слабијим и малим државама и народима. Такви уговори били би извор нових ратова и заузећа уколико би се пореметила успостављена равнотежа сила. У ову групу поништених уговора уврстили бисмо и уговоре које је Русија закључила у циљу вођења првог светског рата (Лондонски пакт од 1915; уговор са Француском од 1917. и др.).

Привремена влада, дошавши на власт у Русији фебруара 1917, изјавила је да сви уговори, укључивши и тајне, закључени од цара Николаја II, остају на снази. Улога Декрета о миру лежи у томе што се објављивањем тајних уговора разоткрила пред светом права слика завојевачке политике империјалистичких сила у односу на поробљене и мале народе, посебно кад су биле у питању земље Блиског, Средњег и Далеког истока. Прва социјалистичка држава добила је огроман политички углед у очима народа целог света. Захтев за укидањем тајне дипломатије подстакнут је жељом за вођење народне спољне политике, а само пак објављивање тајних уговора одразило се у једној од 14 познатих Вилсонових тачака, као и у члану 18. Пакта Друштва народа, по коме се државе-чланице Пакта обавезују да региструју и објављују своје међународне уговоре.

б) Друга група објављених и поништених уговора тицала се гушења народноослободилачких устанака и међународног радничког покрета. Чланом 3. Декрета од 29. августа 1918. укинута су „сви уговори и акти закључени од владе бившег руског царства са владама пруског краљевства и аустро-угарске монархије који се односе на поделу Пољске“. Ови уговори су, по тексту декрета, у супротности са начелом са-

(2) Документы . . . , том I, стр. 34—35.

моопредељења народа и револуционарном правном свешћу руског народа, који признаје неотуђиво право пољског народа на самосталност и јединство⁽³⁾. Навешћемо примера ради неке од ових уговора и докумената. У конвенцији између Аустро-Угарске и Русије од 1833, која је донета после пољског устанка од 1831, аустријски и руски двор су се обавезали на узајамну помоћ у случају револуционарних покрета на својим територијама. Реакционарни карактер оваквих обавеза је очевидан. У тајном протоколу између Немачке, Турске, Србије, Шведске, Данске, Румуније, Аустро-Угарске, Норвешке, Бугарске и Русије о борби против „анархиста“ од 1/14. марта 1904, садржане су одредбе о мерама за угушивање новог револуционарног радничког покрета. Такав исти став, као и према револуционарним покретима у другим земљама, показивала је царска Русија и према догађајима у Шпанији (објављена преписка руског посланства у Мадриду од 7—20. марта и 10—23. октобра 1917.)⁽⁴⁾.

в) Совјетска влада тежила је укидању свих неравноправних уговора, како тајних тако и осталих. Она је поништила све уговоре царске Русије који су врећали суверенитет других држава и народа, а уместо њих приступила склапању нових уговора. Уговори закључени од стране царске Русије са земљама Истока по правилу су противречили начелима самоопредељења и равноправности народа и били понижавајући за друге стране уговорнице. Један од првих докумената совјетске владе у области националне политике била је Декларација о праву народа Русије од 2/15. новембра 1917.⁽⁵⁾ У њој су изражена основна начела о равноправности и суверености народа Русије. Ових се начела совјетска влада придржавала и у односима према суседним народима.

Совјетска влада се одрекла свих уговора закључених против слободе персијског народа. У документима од 1917. до 1921, изложена је политика совјетске владе према Персији а наиме: немешање у унутрашње послове персијског народа, пуна евакуација трупа царске Русије и њених савезника са персијске територије, враћање персијском народу свега онога што је силом отето од стране царизма и његових савезника. Као последица такве политике уследило је закључење уговора од 26. фебруара 1921. и укидање свих уговора царске Русије и Персије који су деценијама држали Персију у обесправљеном положају (дугови Персије Русији су поништени, признаје се Персији право да може да држи флоту у Каспијском језеру, укидају се концесије које је уживала царска Русија и њени грађани, као и конзуларна јурисдикција на персијској територији

(3) Документи . . . , том I, стр. 460. Овим декретом поништено је и 39 уговора закључених пре револуције, из разлога што су у супротности са унутрашњим режимом Русије створеним Октобарском револуцијом и преласком власти у руке пролетаријата. Група од 39 уговора допуњена је поништењем још 7 уговора закључених између царске Русије и других немачких државица.

(4) СУ РСФСР 1918. г. No 64, стр. 648; „Сборник секретных документов из архива бывшего Министерства иностранных дел“, НКВД, 1917. г. No 1. — Наведено по: М. М. Аваков, Правопреемство Советского государства, Москва, 1961, стр. 29—30. и: Protocole concernant les Mesures à prendre contre le Mouvement anarchiste, St. Pétersbourg, le 1 (14) mars 1904, Martens, N. R. G. 3, S. X, p. 81. (Преглед развоја међународно-правних односа југословенских земаља од 1800 до данас, Институт за међународну политику и привреду, I свеска, Београд, 1953, стр. 149).

(5) Документи . . . , том I, стр. 14—15.

итд.) ⁽⁶⁾. У члану 7. руско-турског уговора од 16. марта 1921, истакнуто је да је режим капитулације неспојив са слободним националним развитком у једној земљи, те се сматра потпуно неважећим и укида сваки акт или право који имају било какве везе са тим режимом. Даље се предвиђа укидање свих уговора који противрече заједничким интересима, као и одрицање совјетске владе од свих новчаних и других обавеза које има Турска према Русији на основу међународних аката са царском владом ⁽⁷⁾.

Сличне одредбе можемо наћи и у уговорима са Авганистаном, Монголијом, Кином ⁽⁸⁾. Совјетска влада уводи нове равноправне односе међу државама. Укидају се привилегије царског самодржавља, поништавају уговори-капитулације, напуштају најразличитије трговачке и техничке концесије (право експлоатације страних пристаништа, концесије у поштанском и телеграфском саобраћају) итд. Док је на једној страни совјетска влада одбијала да призна царске дугове и обавезе, на другој се пак одрицала привилегија које је цар раније стекао. Значај ових мера совјетске власти не исцрпљује се тиме што су закључени нови уговори који стављају обе стране уговорнице у равноправан положај. Реч је наиме, о историјској моралној и политичкој подршци тим народима када им је она била преко потребна у стицању пуне независности. Подстакнуте совјетским примером, ове земље (Турска, Персија, Авганистан и др.) захтевале су укидање сличних неравноправних уговора са другим државама и успеле су да се ослободе многих тешких обавеза, посебно у односу на Енглеску, којих је било у раније закљученим уговорима.

г) Поред три поменуће групе уговора, који су због своје садржине поништени од стране совјетске владе, постоји, и то не мали број уговора царске Русије, како двостраних тако и вишестраних, чију је важност совјетска влада изричито или прећутно признала. Погрешна је полазна поставка појединих писаца на Западу, када пишу о негативном утицају револуције у Русији 1917. на даље важеће међународних уговора и обавеза царске Русије, а не узимају у обзир чињеницу да је совјетска влада било у данима одмах после октобарске револуције или касније, признала за важеће многе међународне уговоре царске Русије. О признању извесних уговора царске Русије говорио је и Лењин у завршној речи по реферату о миру на Другом сверуском конгресу совјета 8. новембра (26. октобра) 1917. ⁽⁹⁾ Даља важност многих економских трговинских и правних уговора зависила је од тога да ли противрече или не новим произ-

⁽⁶⁾ Документи . . . , том III, стр. 536—544; Види ближе о овој групи уговора и: М. М. Аваков, нав. дело стр. 34—43; Н. Б. Заларова, Влияние социальной революции на силу международного договора, Москва, 1966, стр. 40—53.

⁽⁷⁾ Документи . . . , том III, стр. 597—606.

⁽⁸⁾ Документи . . . , том III, стр. 550—553; том IV, стр. 476—480.

⁽⁹⁾ „Има разних тачака, другови, плачкашке владе споразумевале су се не само о плачкама него су у такве споразуме уносиле и привредне споразуме и разне друге тачке о односима доброг суседства. Ми себе не везујемо уговорима. Ми се нећемо дати спутати уговорима. Ми одбацујемо све тачке о плачкама и насиљима, али ћемо све тачке којима су уговорени услови доброг суседства и економски споразуми примити драге воље, ми их не можемо одбацивати.” — В. И. Лењин, Изабрана дела, том II, књ. I, Београд 1950 (превод), стр. 242.

водним односима и новом социјалистичком систему привреде прве социјалистичке државе. У совјетској доктрини наводе се на десетине таквих уговора који су изричито прихваћени од стране совјетске владе (трговински уговори, монетарни уговори, уговори о заштити индустријске својине, о царинама, о примени норми међународног приватног права у случају сукоба закона, поштанске и телеграфске конвенције, уговори који се односе на поморски и железнички транспорт и саобраћај уопште, на здравље, хигијену и борбу против епидемије и глади, на учешће у раду Међународног црвеног крста, чување историјских споменика, више конвенције о заштити учесника у оружаним сукобима итд. Сви међународни уговори који регулишу погранична питања, уколико је граница остала иста, и даље су остали на снази. Те уговоре совјетска влада је прихватила прећутно без посебне изјаве, сем уколико у њима нису биле садржане поред правно-техничких и политичке одредбе ⁽¹⁰⁾.

а) Много ригорознији и искључивији став заузет је кад су били у питању дугови и зајмови царске Русије. Мада рапчлањивање овог питања излази из оквира нашег проблема у ужем смислу, истаћи ћемо да су у тачки 3. Декрета од 10. фебруара (28. јанура) 1918. поништени сви инострани зајмови и дугови безусловно и без изузетка ⁽¹¹⁾. Совјетска влада одбила је да плаћа дугове цара, земљопоседника и банкара које је народ срушио с власти. У дипломатским преговорима који су уследили совјетска влада је одступила од става о потпуном поништењу свих дугова и зајмова. Прави се разграничење између зајмова и дугова до почетка рата 1914. и после, условљава се плаћање извесне суме ранијих дугова и зајмова испуњењем извесних услова од стране сила Антанте, истиче се захтев за обештећењем после интервенције појединих сила итд. Касније, у односима са појединим земљама совјетска влада је признала раније дугове и зајмове. Споразум пак са главним поверљачким државама (Француска) о висини обавеза и условима плаћања није никад постигнут ⁽¹²⁾.

* *

Из читавог сплета питања о признању и прихватању уговора царске Русије после октобарске револуције од стране прве социјалистичке државе могли бисмо да извучемо неколико општих закључака. Совјетска влада није одбацила све уговоре царске Русије. Али, за разлику од става доктрине класичног међународног права да уговори и друге обавезе и даље везују владе и поред промена у унутрашњој политичкој организацији, сем мањих изузетака (а ми сматрамо да је такво гледиште у начелу и данас важеће), совјетска влада је даљу важност уговора царске Русије условила својим изричитим пристанком. Потешкоће око признава-

(10) S. Krylov, *La valeur pour l'U.R.S.S. des traités internationaux conclus avant 1917*, Mélanges en l'honneur de Gilbert Gidel, Paris, pp. 401—409; М. М. Аваков, нав. дело, стр. 45—55.

(11) Документи внешней политики СССР, том I, Москва, 1959, стр. 97—98.

(12) Одијање плаћања дугова и зајмова од стране совјетске владе, поред поштовања уговора и обавеза закључених од претходних влада, спада у оне проблеме који се у доктрини међународног права разматрају у вези са установом *континуитета држава*. О овом питању види нашу књигу: *О континуитету држава*, Научна књига, Београд, 1967, стр. 55, 59—64.

ња старих уговора посебно су се јавиле у оним случајевима када су у једном уговору садржане различите одредбе, па их је било тешко разврстати у једну или другу категорију. У таквим случајевима, зависно од односа који су регулисани уговором у каснијем периоду, совјетска влада је посебно за сваки случај утврђивала важност таквих уговора или појединих одредаба уговора. Исти је био случај и са вишестраним конвенцијама, мада се може у начелу истаћи да је прихватање таквих уговора, с обзиром на њихов општи карактер и значај, било много више заступљено.

2. — *Октобарска револуција и садашња кодификација међународног уговорног права.* — Објављивање и поништење од стране совјетске владе 1917. оних уговора који су водили повреди мира, анексији туђих територија и непоштовању права народа на равноправност и самоопредељење, као и свих уговора који су било на који начин стављали стране уговорнице у неравноправан положај, може се узети као историјски догађај у даљој демократизацији међународног права уопште, а напосе међународног уговорног права. Не зна се ни за једну владу у историји међународних односа да је при било каквом преокрету у оквиру своје политичке структуре државне организације учинила такав радикалан корак. Заједно са другим напредним тенденцијама које су се појавиле са стварањем организоване међународне заједнице у лицу Друштва народа после првог светског рата, а посебно Организације уједињених нација после другог светског рата, утицај октобарске револуције јавља се као снажан чинилац у стварању нових и у демократском преображају постојећих правила међународног уговорног права.

а) У периоду пре ступања на снагу Пакта Друштва народа, по традиционалној доктрини међународног права, претња силом или употреба силе није утицала на пуноважност једног уговора. Овакво гледиште било је израз општег става међународног права према употреби силе као сувереном праву сваке државе. Право на употребу силе, укључујући и неограничено право на вођење рата, сматрани су као законито средство за регулисање међународних спорова међу државама. Пакт Друштва народа ограничио је употребу силе, а Бријан-Келогов пакт од 1928. забрањивао је рат као средство националне политике. Та еволуција у схватању о забрани принуде посебно је снажно напредовала у току и после другог светског рата, те је у тачки 4. члана 2. Повеље УН предвиђена обавеза свих чланова УН да ће се „у својим међународним односима уздржавати од претње силом или употребе силе против територијалног интегритета или политичке независности ма које државе, или која би на ма који други начин била у супротности с циљевима Уједињених нација“. У чланку пак 103. Повеље УН предвиђено је да „у случају сукоба између обавеза чланова Уједињених нација на основу ове Повеље и њихових обавеза на основу било којег другог међународног споразума, превагу ће имати њихове обавезе из ове Повеље.“ Најзад поменимо да је у статутима савезничких војних судова, образованих да суде ратним злочинцима сила Осовине, предвиђено да су радње и чињења као „планирање, припремање, започињање или вођење нападачког рата“ проглашена за међународне злочине против мира.

Комисија УН за међународно право, која је после дугогодишњег рада завршила 1966. Нацрт правила уговорног права, сматра да овај развитак и пређени пут оправдавају закључак да је неважност уговора произишких из претње силом или употребе незаконите силе начело које је *lex lata* у међународном праву данас ⁽¹³⁾. У том смислу залаже се и велики део савремене доктрине међународног права. Комисија УН за међународно право формулисала је дефинитиван текст члана 49. на следећи начин: „Ништав је сваки уговор чије је закључење постигнуто претњом или употребом силе кршењем начела Повеље Уједињених нација”.

У току рада Комисије на изради Нацрта правила уговорног права више чланова Комисије (Табиби—Авганистан, Бартош—Југославија, Yasseen—Ирак, Paredes—Еквадор и др.) посебно су се залагали да се и остали облици притиска осим војне силе, изричито нагласе као релевантни за појам принуде (на пример, економска и психолошка принуда, разни дипломатски притисци итд.). Слична мишљења изнета су од стране више представника држава у VI (правном) комитету ОУН приликом дискусије о предложеном Нацрту правила (Алжир, Еквадор, Ирак, Гана, Мароко, Нигерија, Мађарска, Бугарска, СССР, Југославија и др.), као и у послатим примедбама влада Комисији УН за међународно право у току израде Нацрта (Уганда, Чехословачка, Пољска и др.). Међутим, како у Комисији тако и у раду VI комитета УН, а и у примедбама влада на предложени Нацрт заузима се и супротан став, а наиме, да појам принуде не треба проширивати уз образложење да би такво проширење могло да доведе до неодређености и злоупотребе, као и да ова одредба не треба да буде шири но одговарајуће одредбе о претњи силом и употреби силе у Повељи УН (Турска, САД, В. Британија, Луксембург, итд.). При томе се показала и велика разноликост у гледиштима од када уговори треба да су ништави услед дејства принуде, као и о судбини раније закључених уговора, за које се сада може утврдити да су противни начелима Повеље УН ⁽¹⁴⁾.

Тумачење и смисао ове одредбе Правила уговорног права и прецизно објашњење питања који су акти принуде покривени овом дефиницијом у уској су вези са даљом праксом и тумачењем одговарајућих одредаба Повеље УН. Иако не треба гајити илузије о престанку разноврсних могућности употребе принуде, ипак се у даљем развоју организоване међународне заједнице може очекивати померање ка уобличавању правне свести, у смислу да појам принуде буде тумачен у најширем смислу речи, а за то се и ми залажемо. Досадашња пракса у међународним односима показала је да принуда често може бити и прикривена, или да се под привидним добровољним пристанком изнуђавају обавезе несагласне са правом вољом странака уговорница (иступање представника Нигерије у VI комитету УН о уговорима које закључују новонастале државе са државама метрополама, када је пристанак на закључење таквих уговора

(13) Rapports de la Commission du droit international sur la deuxième partie de sa dix—septième session 3—28 janvier 1966 et sur sa dix—huitième session 4 mai—19 juillet 1966, p. 79.

(14) Annuaire de la Commission du droit international, 1963, Vol. I, 6 mai—12 juillet 1963, pp. 56—67, 228—230; Commission du droit international, dix—septième session, Doc. A/CN. 4/175, pp. 8—202, 271—285.

услов за добијање политичке независности) ⁽¹⁵⁾. Професор Бартош је такође навео у Комисији УН за међународно право пример употребе економске принуде из наше историје у односима са Аустро-Угарском пред први светски рат (царински рат) ⁽¹⁶⁾. Овако кодификована одредба оставља отворена врата за такво, шире тумачење, или бар у најмању руку не ускраћује могућност прогресивног развоја у том смислу. Најзад, поменимо да се такав уговор, постигнут претњом или употребом силе, има правно сматрати ништавим *ab initio*, и да његовом конвалидирању (оживљавању) нема места.

Многи од поништених уговора од стране совјетске владе после октобарске револуције, мада су по тадашњем међународном праву и неки од њих могли бити правно дозвољени, долазе под удар дејства члана 49. Нацрта правила уговорног права, уколико он буде прихваћен на предвиђеној Дипломатској конференцији држава за кодификовање правила међународног уговорног права 1968. Декрет о миру, иако донет из практичних разлога датог момента, да би се прекинуо рат и успоставио мир, превазишао је далеко својим напредним проглашеним циљевима потребе тога момента. Говорећи о забрани употребе силе у међународним односима у Комисији УН за међународно право, совјетски интернационалиста Г. Тункин истакао је да је ово начело први пут проглашено од стране совјетске државе у њеном првом уставном акту (Декрету о миру — *примедба аутора*) под видом забране агресивног рата. И даље, Совјетски декрет од 8. новембра 1917. прокламовао је начело да је агресивни рат најтежи злочин против човечанства и да је оно уведено у Париски пакт од 1928. ⁽¹⁷⁾. Члан Комисије де Луна (Шпанија) навео је напред поменути уговор између Русије и Турске од 16. марта 1921. у коме се осуђује застрашивање као средство да се наметну уговорне обавезе ⁽¹⁸⁾. Ова узајамна веза између проглашених циљева у Декрету о миру (забрана анексије туђих територија, осуда принуде у међународним односима итд.) и текста Нацрта правила уговорног права, говори о утицају октобарске револуције на демократски преображај међународног уговорног права.

б) Постоји општа сагласност у савременој доктрини међународног права да је најважнији напредак у покушају кодификације међународног уговорног права од стране Комисије УН за међународно право учињен тиме што је у Нацрт одредаба о нормама *jus cogens*, односно императивним, принудним правилима. Појава ових норми је новијег датума и везана је за брзу еволуцију међународног права. Под насловом „Уговори који су у супротности са принудном нормом општег међународног права *jus cogens*), члан 50. Нацрта правила гласи: „Уговор је ништав ако је у супротности са принудном нормом општег међународног права, од које није допуштено одступање и која се може изменити само каснијом нормом општег међународног права истог својства”.

(15) Doc. A/CN.4/175, pp. 278—279.

(16) *Annuaire* . . . , 1963, Vol. I, p. 58.

(17) *Annuaire* . . . , 1963, Vol. I, p. 62.

(18) *Annuaire* . . . , 1963, Vol. I, p. 65.

Уношење ове одредбе у Нацрт правила изазвало је живо интересовање у кругу интернационалиста у целом свету, а један наш писац изјавио је да се ово „увођење идеје о *jus cogens*-у у међународно уговорно право мора схватити као нека врста револуције у међународном праву“. Представници држава у VI комитету УН, као и владе у својим примедбама на предложени Нацрт, оценили су, у већини случајева, овај напор као врло позитивну чињеницу за развој међународног права уопште. У примедбама неких влада (а то су обично оне државе које су сличне сумње показале и приликом разматрања одредбе о употреби-принуде-члан 49) подвучена је неслагласност држава по питању које се норме могу сматрати као принудне. У вези с тим наводила се могућност да се из разлога политичког опортунитета доведе у питање *bona fide* у извршењу уговора. При томе се истицао недостатак једног органа који би утврђивао да ли се стекао правни основ за ништавост уговора и изражавао став да кодификација ових правила не треба и не сме да превазиђе домаћај одговарајућих одредаба Повеље УН, посебно члана 103⁽¹⁹⁾. У целини узевши, уношење ове одредбе значи поново потврду начела Повеље УН и њихово даље демократско развијање, као и ограничење апсолутног суверенитета држава да под видом слободног уговарања крше начела Повеље и друга правила општег међународног права на штету других страна уговорница и објективног међународног правног поретка. Комисија је у Коментару уз предложени члан Нацрта стала на гледиште да приликом кодификације уговорног права треба поћи од чињенице да у данашњем међународном правном поретку постоје извесна начела и правила која државе не могу да мењају и укидају било каквим уговорним аранжманима, односно да за државе постоји *jus cogens* и *jus dispositivum*⁽²⁰⁾. По нашем мишљењу, овим је конкретизована и обогаћена садржина члана 103. Повеље УН, који иначе предвиђа хијерархију обавеза на основу Повеље у односу на било које друге обавезе.

И поред покушаја појединих чланова Комисије, да се примера ради наведу неке принудне норме, стало се на гледиште да се то не чини, с обзиром да не постоји општа сагласност које би то норме биле, како у оквиру саме Комисије тако и у израженим мишљењима и примедбама влада. Остављено је да то даља пракса оцени. У Комисији су поменуте неке од ових норми као: уговор који предвиђа незакониту употребу силе супротно начелима Повеље, уговор који предвиђа извршење сваког другог акта којим се чини злочин са становишта међународног права, уговор који предвиђа или толерише извршење таквих аката као што су уговор о ропству, пиратерији или геноциду, у чијем сузбијању је свака држава дужна да учествује. У доктрини међународног права набрајају се и друге норме, мада о неким од њих не постоји општа сагласност: уговори који вређају основна људска права као политичка тако и економска, суверену једнакост држава, начело самоопредељења, друга ос-

(19) *Annuaire* . . . , 1963, Vol. I, pp. 67—86, 230—232; 312—313; Doc. A/CN. 4/175, pp. 8—202, 285—298.

(20) *Rapports de la Commission du droit international sur la deuxième partie de sa dix-septième session* 3—28 janvier 1966 et sur sa dix-huitième session 4 mai—19 juillet 1966, p. 81.

новна права држава (на пример, суверенитет над природним богатствима и изворима) итд.⁽²¹⁾.

Овако стилизована одредба Нацрта омогућава стварање нових императивних норми у складу са даљим развојем међународног права. Одувек је био идеал интернационалиста да се конкретни акти и понашања држава у што већој могућој мери усагласе и ускладе са постојећим објективним међународним правним поретком. Уколико би један затечени и важећи међународни уговор био противан новонасталој императивној норми општег карактера, а може се очекивати да ће се оне бројчано повећавати и суштински даље развијати, онда ће тај уговор у делу који је у нескладу са новонасталом императивном нормом, бити ништав *ex nunc* од тренутка постојања те принудне норме. За овакво решење посебно су се залагали представници из Азије и Африке, да би се њихове земље ослободиле оних одредаба у уговорима који их вежу са државама-метрополама и трећим државама, а сада не одговарају међународном јавном поретку.

Неке од наведених императивних норми (принудних правила) важиле су и пре октобарске револуције (на пример, осуда пиратерије, забрана ропства итд.), као позитивна правила међународног права. Њихов број је сада знатно повећан. У време Октобра, извесна прокламована начела спољне политике изгледала су само као деклараторни циљеви и жеље. Са развојем међународне заједнице и међународног права те жеље и циљеви постају (истина споро и са много одступања у пракси и несклада између речи и дела) преко текстова великих докумената савременог света (Повеља Уједињених нација, Општа декларација о правима човека, Декларација Генералне скупштине УН о давању независности колонијалним земљама и народима, Резолуција Генералне скупштине УН о сталној суверености над природним изворима итд.) позитивно међународно право. А то је била идеја водиља великог Октобра.

в) Питање тзв. неравноправних уговора најуже је повезано са разматрањима чланова 49. (претња силом или употреба силе) и 50. (норме *ius cogens*) Нацрта правила уговорног права. У Комисији УН за међународно право основано се истицало да није тешко наћи многобројне примере за то у XIX веку а и касније. Још су у периоду између два светска рата Кина и неке латинскоамеричке државе покренуле поступак за ревизију таквих уговора на основу члана 19. Пакта Друштва народа, али су резултати изостали. Овај проблем добио је посебан значај са стварањем великог броја независних држава Азије и Африке. Тако је у оквиру Интерпарламентарне уније, на предлог египатске делегације, у току 1949. и 1950. покренуто питање неравноправних уговора, а тицало се оних уговора које је В. Британија закључила са Египтом, користећи свој привилегисани положај у Египту⁽²²⁾. У току рада Комисије УН за међуна-

(21) М. Марковић, Међународноправна правила принудне природе, *Зборник Правног факултета у Загребу*, год. XVI — број 3—4, стр. 329—334.

(22) L. Boissier, L'Union interparlementaire et sa contribution au développement du Droit international et à l'établissement de la paix, *Recueil des cours de l'Académie de droit international de La Haye*, 1955, II, 88, pp. 209—218.

родно право, као и у раду VI комитета и у примедбама влада, више пута се указивало на ову групу међународних уговора, који су обично резултат закључивања под принудом (члан 49), или повредом императивних норми (члан 50). Неки чланови Комисије истицали су да подразумевају да и ништавост неравноправних уговора проистиче из примене чланова 49. и 50. Нацрта, па да је потребно да се то изричито помене.

Под појмом неравноправних уговора треба подразумевати оне уговоре које су извесне државе закључиле лишавајући се суверених права, или узимајући на себе терет несразмерних и неједнаких обавеза у односу на другу страну уговорнице. Обично државе пристају на овакве обавезе зато што су стављене у такву ситуацију услед могућности употребе принуде или самом употребом принуде. У доктрини постоји сагласност да лишавање државе извесних њених суверених права чини конститутиван елемент неравноправности једног уговора и основ за ништење таквог уговора. Међутим, ако је у питању елемент неравноправности у обавезама, и досада а и сада, мишљења су у доктрини подељена а често и супротна, почев од гледишта да неизвршење таквих уговора није супротно међународном праву, па до става да би увођење појма неравноправних уговора у ствари могло да доведе у питање и основно начело међународног права, а наиме *pacta sunt servanda*. Тешко је искључити несклад у узајамним обавезама страна уговорнице у међународним уговорима, који често долази из објективног стања различите развијености земаља. Међутим, неограничена слобода уговарања коришћењем политичке и економске превласти, привилегисаног положаја, диктата монопола, применом дискриминаторних мера, угушивањем економског живота и развоја других земаља, или лишавање друге стране уговорнице њених суверених права, не може бити у складу са циљевима и начелима Повеље УН и других правила међународног права. Поштовање ових начела и уопште правила међународног права треба да руководи државе приликом закључења међународних уговора и преузимања обавеза. На тај начин, биће смањен број уговора и обавеза неравноправних за стране уговорнице.

Мада нисмо присталице једностраног и арбитарног ослобођења од уговора и обавеза, сматрамо да ће велики број тзв. неравноправних уговора бити покривен применом члана 49. Нацрта правила уговорног права уколико се принуди да шире тумачење и обухвате све њене манифестације и изражаји. Ово утолико пре, што дати коментар Комисије УН за међународно право уз предложене чланове 49. и 50. ту могућност не искључује. По нашем мишљењу, требало је учинити корак даље у оквиру Комисије у истраживању елемената за ништавост или пак могућност покретања поступка за ревизију неравноправних уговора. Чини нам се да недореченост у формулацији члана 49. то може да успори. Но без обзира на то, сагласни смо са мишљењем да и овако формулисан члан 49. даје могућност да се преиспитају неравноправни уговори и евентуално пониште или измене, ако су закључени под принудом која није била директна, и да је то напредак у односу на садашње стање у међународном

уговорном праву⁽²³⁾. Додајемо, са своје стране, да ће изванредан број тзв. неравноправних уговора престати да важи (истина у сасвим ограниченом броју) на основу члана 59. Нацрта (клаузула *rebus sic stantibus*). Ове изузетне могућности пружају друштвене и социјалне промене које стварају нови јавни поредак у једној земљи, уколико су из основа измењене околности у односу на оне које су постојале у време закључења уговора, с тим да су испуњени и остали услови предвиђени наведеним чланом.

А) Већ је било речи о томе да је захтев за укидањем тајне дипломатије нашао израз у појединим међународним актима после првог светског рата. У члану 102. Повеље УН државе-чланице УН позивају се да своје уговоре и споразуме што је могуће пре региструју у Секретаријату УН, који ће их са своје стране објавити. У последњем члану Нацрта правила (члан 75) предвиђа се да уговори закључени у смислу ових правила треба да буду што је могуће пре регистровани и објављени сагласно Правилнику усвојеном од Генералне скупштине УН.

Број регистрованих и објављених уговора у УН још увек је мањи у односу на стварно стање закључених међународних уговора, с обзиром да државе нередовно региструју своје уговоре, било из техничких било из неких других разлога. Такође можемо констатовати и даље постојање тајних преговора и уговора, мање-више међу свим државама. Идеје Декрета о миру о потпуном укидању тајне дипломатије и даље остају визија будућности једне нове међународне заједнице, засноване на стварној политичкој и економској равноправности народа, великих и малих, када неће бити потребе за тајним преговорима и уговорима.

У члановима 30—33. Нацрта регулисано је дејство уговора у односу на треће државе. Општом одредбом се предвиђа да уговор не ствара ни права ни обавезе за трећу државу без њене сагласности (члан 30). Уколико је реч о стварању обавезе за трећу државу која произлази из одредбе неког уговора у коме она није страна уговорница, та обавеза мора бити изричито прихваћена (члан 31). Многи уговори које је прва совјетска влада поништила, закључени су на штету трећих држава (Лондонски пакт 1915. закључен је на штету југословенских народа, а у циљу да Италија ступи у рат против централних сила).

Анализа осталих одредаба Нацрта показала би да је Комисија УН за међународно право постигла и друге резултате у припремању Нацрта (разумљиво је да се могло и више постићи у формулацији других одредаба, али то није предмет овог рада), узимајући у обзир да овај Нацрт треба да буде прихватљив за већи број држава и правних система да би могао бити кодификован. Поменућемо још, у уској вези са питањем које рашчлањавамо, одредбе које се односе на превару приликом закључења међународних уговора (члан 46), на корупцију представника државе која закључује уговор (члан 47) и на принуду извршену над представником државе која закључује уговор (члан 48). И ту можемо констатовати из-

(23) М. Марковић, *Les traités inégaux en droit international*, предавање одржано на Универзитету у Познању (Пољска) 1965.

весну узајамну везу између дејства наведених одредаба и садржине међународних уговора које је поништила октобарска револуција. У коло-нијалној и агресивној политици извесне државе служиле су се и овим средствима, тако да је разумљиво што новонастале државе теже да се ослободе таквих уговора и њихових последица.

* *

И југословенски правници дали су свој прилог овом демократском развоју међународног уговорног права. Можемо забележити њихова исту-пања у Комисији УН за међународно право и у VI (правном) Комитету УН. Примедбе владе СФРЈ на предложени Нацрт правила уговорног пра-ва редиговане су и састављене после неколико седница најпознатијих ју-гословенских стручњака за међународно уговорно право. У њима су по-држани сви они елементи у одредбама који су инспирисани напредним тенденцијама у савременом свету као и идејама велике октобарске рево-луције. Такође, у теоријским разматрањима посвећеним питању ослоба-ђања новонасталих држава од уговора и обавеза закључених од држава-метропола и примењиваних на њиховим територијама пре стицања не-зависности, заступају се мишљења која помажу новонасталим државама да се ослобађају од таквих уговора и обавеза, с обзиром да су исти обично неравноправни и на штету нових држава, те отежавају њихову пуну еманципацију.

*

Савремено међународно право а и пракса потврдили су многа на-чела октобарске револуције. Она су служила, поред осталих напредних стремљења, као увод за стварање нових начела међународног права или за испуњење новом садржином већ постојећих правила међународног права. У развоју међународне заједнице постоје догађаји који управо са протеком дужег периода добијају изванредан историјски значај. Такав је био случај са француском револуцијом од 1789, као што је данас у још већем степену случај са октобарском социјалистичком револуцијом од 1917, после педесет година од њеног рабања. И једна и друга имале су многострук утицај на развој међународних односа, па самим тим и ме-ђународног права.

Др Стеван Борђевић

РЕЗЮМЕ

Октябрьская революция и договорные нормы международного права

Опубликование и аннулирование в 1917 году советским правитель-ством договоров царской России, водивших нарушению мира, захвату чужих территорий и неуважению прав народов на равноправность и самоопределение, а также всех договоров, ставящих в каком—либо отно-шении в неравноправное положение договаривающиеся стороны, мож-но считать историческим событием в дальнейшей демократизации меж-

дународного права вообще, а в частности договорных норм международного права. Между тем, советское правительство не отменило все договоры царской России. Автор указывает на ошибочность исходного положения некоторых авторов на Западе, утверждающих отрицательное влияние революции в России 1917 года на дальнейшую судьбу международных договоров и обязательств царской России и не принимающих во внимание факт признания советским правительством многих международных договоров.

Некоторые из принципов, выдвинутых в Декрете о мире 26 октября (8 ноября) 1917 года [осуждение агрессивных войн, опубликование тайных договоров и т. д.] нашли свое отображение в международных актах принятых после Первой и Второй мировых войн [14 пунктов Вильсона, ст. 18 Устава Лиги Наций, пакт Бриана—Келлога, ст. 102 Устава Объединенных Наций и т. д.]. Влияние Октябрьской революции сказалось с огромной силой в создании новых и демократическом преобразовании существующих договорных норм международного права.

Анализ текстов ст. 49 [договоры, заключенные под угрозой или с применением силы] и ст. 50 [договоры противоречащие общепризнанным нормам принуждения общего международного права — *ius cogens*]. Проекта правил договорных норм [предложенных странам для кодификации со стороны Комиссии ООН по вопросам международного права], обнаруживает взаимосвязь между провозглашенными целями в Декрете о мире и текстом данного Проекта, говорит о влиянии идей Октября на демократическую эволюцию договорных норм международного права.

Для автора, в развитии международного сообщества, существуют события, приобретающие с истечением продолжительного периода времени, огромное историческое значение. Так было с Французской буржуазной революцией 1789 года, так, и еще в большей степени, ныне с Октябрьской социалистической революцией 1917 года. И одна и другая оказали многостороннее влияние на развитие международных отношений, а тем самым и на международное право.

SUMMARY

October Revolution and International Law of Contract

Making public and annulling in 1917 by the Soviet Government of the contracts of the imperial Russia that led to violation of peace, annexation of alien territories, disregard of people's right to equality and self-determination, as well as of all the contracts which put the contracting parties in an unequal position, could be taken as a historical event in the democratization of international law in general, and international law of contract in particular. However, the Soviet Government did not reject all the contracts of the imperial Russia. The author stresses that the departing proposition of some writers in the west is wrong when they write about the negative influence of the Revolution of Russia of 1917. on extending validity of international contracts and the commitments of the imperial Russia, without taking into account the fact that the Soviet Government acknowledged as valid many international contracts of the imperial Russia.

Some principles emphasized in the Decree on Peace of October 26 (November 8) 1917 (condemnation of aggressive war, making public of secret contracts, etc.) are reflected in international documents in the course and after the First and Second World Wars (14 Wilson's points, Article 18 of the League of Nations Pact, Briand-Kellogg Pact, Article 102 of the United

Nations Charter, etc.). The influence of the October Revolution was a powerful factor in effecting new and democratic transformation of the existing rules of the international law of contract.

Analysis of the text of Articles 49 (contracts made under threats or by use of force) and 50 (contracts contradictory to the coercive norm of the general international law — *ius cogens* —). Draft of the rules of the law of contract (proposed to the member states for codification by the UN Commission on International Law) indicates a mutual connexion between the proclaimed goals by the Decree on Peace and the text of the mentioned draft, and (or the effect of the ideas of October in the democratic evolution of the international law of contract.

The author finds that there are events in the development of the international community which assumed with time an extraordinary historical significance. Such was the case with the French Bourgeois Revolution of 1789, as is to-day, to a higher degree, with the October Socialist Revolution of 1917. They both had manifold influences on the development of international relations and consequently of the international law.

RÉSUMÉ

La Révolution d'Octobre et le Droit international de Contrats

La publication et l'annulation de la part du gouvernement soviétique en 1917 des conventions de la Russie impériale qui avaient pour conséquence de porter atteinte à la paix, l'annexion des territoires étrangers, l'inobservation du droit des peuples à l'égalité en droits et à l'autodétermination, ainsi que de toutes les conventions qui avaient contribué de n'importe quelle façon à mettre les parties contractantes dans une situation inégale, peut être considérée comme un événement historique dans la démocratisation ultérieure du droit international en général et en particulier du droit international de contrats. Cependant, le gouvernement soviétique n'a pas rejeté toutes les conventions de la Russie impériale. L'auteur souligne que la position de départ de certains auteurs en Occident est erronée lorsqu'ils affirment que la Révolution d'Octobre a exercé une influence négative sur la validité ultérieure des conventions et des obligations internationales de la Russie impériale, pourtant ils ne tiennent pas compte du fait que le gouvernement soviétique a reconnu comme valables un grand nombre de conventions internationales de la Russie impériale.

Certains principes mis en évidence dans le Décret relatif à la paix du 26 octobre (8 novembre) 1917 (la condamnation de la guerre d'agression, la publication des conventions secrètes etc.) se sont reflétés dans les actes internationaux au cours et après la Première et la Deuxième guerre mondiale (les 14 points de Wilson, l'article 18 du Pacte de la Société des Nations, le pacte Briand-Kellog, l'article 102 de la Charte des Nations Unies etc.). L'influence de la Révolution d'Octobre se manifeste comme un puissant facteur dans la création et la transformation démocratique de nouvelles règles existantes du droit international de contrats.

L'analyse du texte des articles 49 (conventions qui ont été conclues sous menace de représailles ou par l'emploi de la force) et 50 (les conventions qui sont en contradiction avec la norme obligatoire du droit international général — *ius cogens*), du Projet des règles du droit de contrats (proposé aux Etats pour la codification de la part de la Commission de l'ONU pour le droit international), signale le lien mutuel entre les buts proclamés dans le

Décret relatif à la paix et le texte du Projet mentionné, c'est à dire l'influence des idées de la Révolution d'Octobre sur l'évolution démocratique du droit international de contrats.

L'auteur considère que dans le développement de la communauté internationale existent des événements qui justement au cours d'une plus longue période acquièrent une importance historique exceptionnelle. Tel était le cas de la Révolution bourgeoise française de 1789, comme c'est aujourd'hui le cas dans une bien plus large mesure de la Révolution socialiste d'octobre de 1917. L'une et l'autre avaient une influence multiple sur le développement des relations internationales, et de ce fait même sur le développement du droit international.